

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τμήμα - Μ.Ι.Θ.Ε
Διδάσκων Καθηγητής - Αντώνιος Χατζημωϋσής
Θέμα - Η ηθική του Καντ
Όνομα - Βαμβακάρη Ελισσάβετ
Αριθμός μητρώου - 9986201000005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.1 Τι είναι ηθική	σελ.	3
1.2 Ο Kant		5
1.3 Η φιλοσοφία του Kant		7
1.4 Η Καντιανή Ηθική		11
1.5 Η έννοια του καθήκοντος		16
1.6 Κατηγορική προσταγή		20
1.7 Επιχειρήματα κατά της θεωρίας		23
1.8 Συμπέρασμα		26
1.9 Βιβλιογραφία		27

Ο σκοπός της παρακάτω εργασίας είναι αρχικά να αναλύσουμε την Καντιανή ηθική. Σε πρώτο στάδιο αναλύουμε τον ορισμό της ηθικής γενικότερα ώστε να τον κατανοήσουμε καλύτερα, στη συνέχεια αναφέρουμε κάποιες σημαντικές πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του φιλοσόφου Καντ, έπειτα από αυτό εξηγούμε αναλυτικά την φιλοσοφία του Καντ, δηλαδή ποιες είναι οι βασικές θέσεις του πάνω στη φιλοσοφία, τις απόψεις του, τις επιρροές του καθώς και κάποια από τα σημαντικότερα έργα του. Αργότερα περνάμε στο κυρίως θέμα της εργασίας την "καντιανή ηθική", αναλύουμε τον ορισμό της και τους λόγους για τους οποίους αποτελεί σημαντικό κομμάτι στη διαμόρφωση της φιλοσοφίας, καθώς και τις βασικότερες αρχές του φιλοσόφου.

Στη συνέχεια περνάμε στην έννοια του καθήκοντος σύμφωνα με την οποία ο Καντ έχει υποστηρίξει ότι η "καλή βούληση" αποτελεί γι' αυτόν το σημαντικότερο προσόν που μπορεί να διαθέτει κάποιος και αναλύουμε τους λόγους του επιχειρήματος αυτού. Έπειτα προχωράμε στην κατηγορική προσταγή, αναφέρουμε τον ορισμό της και τους λόγους για τους οποίους ο Καντ την θεωρεί ως την υπέρτατη αρχή του λόγου. Στη συνέχεια τονίζουμε κάποια επιχειρήματα τα οποία τάσσονται κατά της Καντιανής θεωρίας,

3

1

1

κάποια δηλαδή προβλήματα και μειονεκτήματα της θεωρίας του τα οποία την καθιστούν αμφισβητήσιμη, τέλος αναφέρουμε το συμπέρασμα της εργασίας.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΗΘΙΚΗ

Είναι σαφώς πολύ δύσκολο να ορίσει κανείς την ηθική κατά τρόπο πλήρη ώστε να καλύπτει τις διάφορες σχετικές αντιλήψεις καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Με μια ευρεία έννοια η ηθική αναφέρεται σε κάθε οργανωμένο, συνειδητό τρόπο ζωής ατόμων και κοινωνικών ομάδων που συμμορφώνεται με κάποιες κανονιστικές αρχές. Έτσι, με λίγα λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ηθική είναι ένα σύνολο αξιών, αρχών και κανόνων που ρυθμίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και αφορούν το πως οι πράξεις του δρώντος υποκειμένου μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά όχι μόνο τη δική του ζωή αλλά και τη ζωή άλλων ατόμων.¹ Είναι δηλαδή το σύνολο των θεσμοθετημένων κανόνων μιας κοινωνίας που καθορίζουν τη συμπεριφορά των ατόμων με βάση το κοινωνικά αποδεκτό και διαχωρίζουν το καλό από το κακό. Η ηθική ακόμη, εξετάζει και μελετά, τις πράξεις των ανθρώπων ως προς την θετική ή αρνητική τους αξία, έτσι θα λέγαμε ότι η ηθική έχει ως κύριο αντικείμενο της, την εκτιμητική κρίση, αφού αναφέρεται στη διάκριση του καλού από του κακού.

¹ Στέλιος Βιρδιβάκης, εισαγωγή στην ηθική φιλοσοφία, 2008, σελ.5

Είναι ωστόσο σαφές ότι οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων ρυθμίζονται από τους ηθικούς κώδικες που η ίδια η κοινωνία καθορίζει. Να ξεκαθαρίσουμε ότι οι κώδικες που περιλαμβάνει η ηθική διαφοροποιούνται από άλλους ανάλογους κώδικες όπως για παράδειγμα, οι κανόνες καλής συμπεριφοράς ή αισθητικής και φυσικά οι νόμοι που ισχύουν σε κάθε πολιτεία. Υπάρχουν βέβαια κοινά γνωρίσματα που επιτρέπουν τον παραλληλισμό της ηθικής με τους διάφορους θεσμούς που διέπουν την καθημερινή μας ζωή. Οι γενικές ηθικές αρχές και οι κανόνες που απορρέουν από αυτές τις αρχές δεν θεσπίζονται από κάποια επίσημη νομοθετική εξουσία. Αφορούν βέβαια σημαντικές επιπτώσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε αντίθεση με το περιεχόμενο πολλών εθιμικών συνηθειών και γραπτών ή άγραφων αντιλήψεων, αλλά αρκετά συχνά δεν αποτελούν και σαφές αντικείμενο νομικών ή και συνταγματικών ρυθμίσεων. Οι νόμοι πάλι κάποιων κοινωνιών είναι πολύ πιθανό να ελέγχονται ως προς την ηθική τους ποιότητα.²

Η προτεινόμενη αυτόνομη θεώρηση της ηθικής μας επιβάλλει τον λογικό της διαχωρισμό από τους θεσμούς της πολιτικής και τις επιταγές της θρησκείας. Όπως όλοι γνωρίζουμε, πολλοί ηθικοί κανόνες πηγάζουν από την θρησκευτική μας παράδοση, καθώς και ότι οι βασικές τους προϋποθέσεις εμπνέουν και συγκεκριμένους κώδικες πολιτικής οργάνωσης των κοινωνιών και συμπεριφοράς των πολιτών που τις απαρτίζουν. Για την καλύτερη κατανόηση των φαινομένων της ηθικής απαραίτητη είναι η αναφορά σε ορισμένες τεχνικές έννοιες της πρακτικής φιλοσοφίας οι οποίες συνιστούν και τη βάση για τη συγκρότηση ηθικών κατηγοριών. Έχουμε λοιπόν τις αξίες, η πραγμάτωση των οποίων μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ορθολογικής επιθυμίας. Οι αξίες παρέχουν το ευρύτερο πλαίσιο για κάθε προσπάθεια αποτίμησης των πράξεων. Οι αξίες τώρα διαχωρίζονται ανάμεσα σε ηθικές αξίες αλλά και στο σύνολο άλλων υλικών και πνευματικών αξιών όπως οι πολιτικές αξίες, οι οικονομικές, θρησκευτικές και αισθητικές αξίες. Πέρα από τις αξίες έχουμε και τις αρχές οι οποίες προσδιορίζουν τις πράξεις μας. Ορισμένες από αυτές τις αρχές ανήκουν στον χώρο της ηθικής και εκφράζουν

² Στέλιος Βηριδιβάκης, εισαγωγή στην ηθική φιλοσοφία, 2008, σελ.6

αυτό που θα λέγαμε 'ηθική στάση' του ανθρώπου. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά τους είναι η καθολικευσιμότητα, η δυνατότητα δηλαδή εφαρμογής τους σε όλες τις παρόμοιες καταστάσεις. Τέλος έχουμε τις αρετές, τις επίκτητες δηλαδή ιδιότητες των υποκειμένων των πράξεων οι οποίες επιτρέπουν την ορθή διαμόρφωση βασικών ηθικών αρχών.³

Ο ΚΑΝΤ

Ας περάσουμε τώρα στο κυρίως θέμα μας που είναι η Καντιανή ηθική. Αρχικά θα αναφέρουμε κάποια βασικά στοιχεία για το βίο του μεγάλου αυτού Γερμανού φιλόσοφου. Ο Ιμμάνουελ Καντ (Immanuel Kant), γεννήθηκε στις 22 Απριλίου του 1724 στο Καίνιξμπεργκ της Πρωσίας (που σήμερα ονομάζεται Καλίνινγκραντ και ανήκει στην Ανατολική Πρωσία) και πέθανε στο

³ Στέλιος Βιρδιβάκης, εισαγωγή στην ηθική φιλοσοφία, 2008, σελ.7

Καίनिξμπεργκ στις 12 Φεβρουαρίου το 1804. Ο πατέρας του ήταν σελοποιός και η οικογένεια του ήταν ευσεβή προτεσταντική. Ο ίδιος δεν παντρεύτηκε ποτέ και δεν εγκατέλειψε ποτέ τη γενέτειρα πόλη του. Ο Καντ σπούδασε μαθηματικά, θεολογία και φιλοσοφία από το 1740 μέχρι το 1746. Χρηματοδότησε μάλιστα τις σπουδές του παραδίδοντας ιδιωτικά μαθήματα και κερδίζοντας στοιχήματα στο μπιλιάρδο. Αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές του, λόγω θανάτου του πατέρα του και οικονομικών προβλημάτων εργάστηκε για ένα διάστημα ως οικιακός δάσκαλος. Το 1749 προσπάθησε να λύσει μια μαθηματική αντιδικία μεταξύ οπαδών του Καρτεσίου και του Λάιμπνιτς με σχετικοποίηση των θέσεων τους. Το 1755 δημοσίευσε ανώνυμα μια θεωρία του για δημιουργία του πλανητικού μας συστήματος και για την ύπαρξη γαλαξιών πέρα από τον δικό μας γαλαξία. Η μελέτη του αυτή ονομάστηκε 'γενική ιστορία και θεωρία του πλανητικού συστήματος' και αναπτύσσει την προέλευση του σύμπαντος σύμφωνα με τους μηχανικούς νόμους του Newton και προετοιμάζει τον δρόμο για την κοσμογονική θεωρία του Laplace. Το ίδιο έτος αναγορεύεται διδάκτωρ και υφηγητής του πανεπιστημίου της Καινιξβέργης. Το 1770 έγινε τακτικός καθηγητής της λογικής και της μεταφυσικής στο ίδιο πανεπιστήμιο ενώ παράλληλα έκανε παραδόσεις στη φυσική, κοσμολογία, ανθρωπολογία, θεολογία και γεωγραφία.

Η φιλοσοφία του Καντ

Στη φιλοσοφική σκέψη του Καντ διακρίνουμε δύο περιόδους την προκριτική μέχρι τις αρχές του 1770 και την κριτική. Στην προκριτική ως συνεχιστής της δογματικής φιλοσοφίας του Christian Wolff, ασχολείται με θέματα της θεωρητικής φυσικής επιστήμης και της φυσικής φιλοσοφίας. Η κριτική περίοδος τώρα, τοποθετεί την αφετηρία της το 1779 όπου ο Καντ γίνεται καθηγητής της μεταφυσικής και μέσω αυτής θεμελιώνει την κριτική φιλοσοφία επί τη βάση της εννοιολογικής διακρίσεως μεταξύ αισθητής και νοητικής γνώσης. Τα κυρίως έργα αυτής της εποχής είναι «η κριτική του

8

1

1

καθαρού λόγου», « η κριτική του πρακτικού λόγου» και « η κριτική της κριτικής δύναμης». Η κριτική περίοδος διέπετε από τη θεωρία του ότι η γνώση έγκειται σε παραστάσεις του εμπειρικού κόσμου. Ο ορισμός της γνώσης κατά την σχολαστική παράδοση είναι ως εξής - η γνώση είναι η αντιστοιχία του πράγματος με το πνεύμα. Κατ' αυτήν η γνώση στρέφεται προς το αντικείμενο αυτό καθ' αυτό. Αυτό σημαίνει ότι το αντικείμενο είναι απόλυτο και αναγκαίο. Ο Καντ εδώ αντιστρέφει τους όρους, το αντικείμενο στρέφεται προς τη γνώση, αλλά κι εδώ έγκειται η επαναστατική του άποψη, ότι δηλαδή το αντικείμενο είναι μόνο παράσταση κι ότι το αντικείμενο αυτό καθ' αυτό παραμένει ανέφικτο για την γνώση. Για τη σχέση ισχύει αλγεβρικά η συνάρτηση $f(x)$, όπου η παράσταση ως μεταβλητή f είναι συνάρτηση του x , του αντικειμένου ως ανεξάρτητης μεταβλητής.⁴

Στο έργο του κριτική του καθαρού λόγου (εκδόθηκε το 1781) ο Καντ αρχίζει υπενθυμίζοντας μας ότι η εμπειρική γνώση τόσο του κόσμου όσο και των εαυτών μας, είναι η γνώση των φαινομένων και είναι ατελής. Τα φαινόμενα δεν είναι το παν. Άρα όχι μόνο μπορούμε αλλά και πρέπει να διαμορφώσουμε τη σύλληψη ενός νοητού, δηλαδή μη εμπειρικού κόσμου. Ωστόσο ο Καντ επαναλαμβάνει ότι αυτός ο νοητός κόσμος δεν μπορεί να είναι αντικείμενο γνώσης. Ο Καντ απορρίπτει τη σκέψη ότι ένας τέτοιος μη εμπειρικός κόσμος είναι απατηλός, αλλά και ότι η σκέψη είναι μια υπερφυσική πραγματικότητα. Μας μιλά επίσης για τις δυο σκοπιές θεώρησης από τις οποίες μπορεί ένα έλλογο ον να θεωρεί τον εαυτό του, πρώτον στον βαθμό που ανήκει στον αισθητό κόσμο - ότι υπόκειται στους νόμους της φύσης(ετερονομία) και δεύτερον στον βαθμό που ανήκει στον νοητό κόσμο- ότι υπόκειται στους νόμους, όντας ανεξάρτητοι από τη φύση, οι οποίοι βασίζονται αποκλειστικά στον λόγο. Έτσι λοιπόν ο Καντ θεωρεί ότι οι άνθρωποι που πράττουν, θα πρέπει να ενστερνίζονται και τις δύο σκοπιές θεώρησης. Μάλιστα η σκοπιά του του νοητού κόσμου είναι αναγκαία προκειμένου να συλλάβουμε τη σκοπιά του αισθητού κόσμου. Παρά την

⁴ Δεληκωσταντής, Κώστας, «Η αγάπη στη φιλοσοφία του Καντ», *Παρνασσός*, 29 (1987), 449-461

αντίθεση που παρατηρούμε στους δύο αυτούς κόσμους, οι δύο σκοπιές θεώρησης είναι συμβατές.⁵

Κατά τον Καντ τα μαθηματικά, η φυσική, η Πλατωνική και Αριστοτελική μεταφυσική είναι γνώσεις που λειτουργούν υπερβατικά. Δηλαδή αναγκάζουν τη φύση να απαντήσει στα ερωτήματα που της θέτουν, με τους όρους που της θέτουν εκ των προτέρων αλλά και με όρους ανεξάρτητους από την εμπειρία. Τα πορίσματα αυτά του υπερβατικού νου (από την άποψη ότι υπερβαίνει το φαινόμενο), είναι 'η κριτική του καθαρού λόγου' στη διάρθρωση της υπερβατικής αισθητικής και αναλυτικής με τη λογική και τη διαλεκτική. Στην υπερβατική διαλεκτική ο Καντ αναλύει τον νου και θέτει το ερώτημα πως είναι η μεταφυσική ως επιστήμη δυνατή. Το θέμα της μεταφυσικής είναι ιδέες. Οι ιδέες είναι ανεξάρτητες από την αναγνώριση της διάνοιας του υλικού κόσμου εξαρτάται από τις λογικές ενέργειες. Οι ιδέες ανήκουν στον νου στο νοητό και υπεραισθητό κόσμο. Εδώ πρόκειται για την Πλατωνική ιδέα. Η υπερβατική κριτική με τους διαλογισμούς του νου προσπαθεί να υπερβεί τα όρια του αισθητού κόσμου και να δώσει απαντήσεις στην μεταφυσική. Η γνώση των ιδεών όμως δεν είναι αναμφισβήτητη πραγματικότητα όπως αυτή των εννοιών, αλλά δεοντολογική αναζήτηση του θεωρησιακού νου.

Εδώ έγκειται ο κριτικός ιδεαλισμός του Καντ. Τα ερωτήματα της μεταφυσικής σχετικά με την ιδέα του απόλυτου, της ύπαρξης του θεού, της αθανασίας της ψυχής, της δημιουργίας του κόσμου είναι ερωτήματα της θεολογίας και κοσμολογία που αναζητούν απαντήσεις. Ο Καντ κατόρθωσε να προσδιορίσει τη διαφορά των επιχειρημάτων ως προς την αναφορά τους, δηλαδή ξεχώρισε τα επιχειρήματα της μεταφυσικής που προέρχονται από έννοιες των αισθητών και τα επιχειρήματα που προέρχονται από υπερβατικές ιδέες.

Συμπερασματικά λοιπόν θα λέγαμε ότι ο Καντ όρισε τον διαφωτισμό και συνέδεσε πρώτος τον ορθολογισμό και τον εμπειρισμό τον 18^ο αιώνα. Αυτή η

⁵Onora o'Neill, κριτική και οι δυο σκοπιές θεώρησης, σελ. 102-103

περίοδος χαρακτηρίστηκε από την αυτόνομη σκέψη, απαλλαγμένη από τις υπαγορεύσεις και τις προκαταλήψεις της πολιτικής εξουσίας. Επίσης είχε αποφασιστική επίδραση στο κίνημα του Ρομαντισμού και στη φιλοσοφία του Γερμανικού ιδεαλισμού του 19^{ου} αιώνα. Το κίνημα του επηρέασε πολλούς νέους φιλόσοφους κατά τον 20^ο αιώνα, η επιρροή του αυτή στους νεότερους φιλοσόφους αφορά κυρίως την ηθική φιλοσοφία του για την οποία θα μιλήσουμε αναλυτικά σε λίγο.

Επηρεάστηκε εμφανώς από τον αγνωστικισμό και τον σκεπτικισμό του Χιουμ, στρέφοντας την προσοχή του προς την ανάλυση της υποκειμενικότητας. Θεωρεί ότι κάθε γνώση εξαρτάται από την εμπειρία επειδή στηρίζεται στις αισθήσεις μας. Τα πράγματα καθ' αυτά, μας είναι άγνωστα και οι εικόνες τους παράγονται από τον εαυτό μας. Το πραγματικό ον μας είναι άγνωστο και απρόσιτο διότι αυτό που μπορούμε να αντιληφθούμε είναι τα αισθητηριακά δεδομένα κι όχι τα αντικείμενα αυτά καθ' αυτά. Ακόμη θεωρεί ότι το έλλογο καθεστώς του κόσμου δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια τυχαία συσσώρευση αισθαντικών αντιλήψεων. Αντιθέτως θεωρεί ότι είναι το αποτέλεσμα μιας «συνθετικής» λειτουργίας, βασισμένης σε κανόνες. Επειδή λοιπόν τα αισθητηριακά δεδομένα δεν επικοινωνούν μεταξύ τους και είναι ανεξάρτητα, για να αντιληφθεί ο άνθρωπος ένα αντικείμενο στο σύνολο του, (π.χ σχήμα, χρώμα, υφή κλπ.) απαιτείται από τον άνθρωπο μια εσωτερική λογική επεξεργασία κατά την οποία ενοποιούνται τα επιμέρους στοιχεία της εμπειρίας. Αυτή αποτελείται από την εννοιολογική συνένωση που πραγματοποιείται από τον νου μέσω εννοιών που υπάρχουν στις αντιλήψεις του χρόνου και του χώρου, οι οποίες δεν είναι έννοιες αλλά μορφές αισθαντικότητας, οι οποίες αποτελούν με τη σειρά τους απαραίτητους όρους για κάθε πιθανή καταγραφή εμπειρίας.

Καντιανή Ηθική

Η Καντιανή ηθική ως σύνολο ιδεών, θέσεων και αρχών, που εκκινούν από την καντιανή φιλοσοφία αλλά σε πολλά σημεία την υπερβαίνουν και την επανεξετάζουν, αποτελεί έναν σταθερό πυλώνα της σύγχρονης συζήτησης για το αγαθό και το δίκαιο. Θα συζητήσουμε την καντιανή ηθική λοιπόν, σαν μια μορφή δεοντολογικής ηθικής, δηλαδή μια ηθική θεωρία που ορίζει το ορθό ανεξάρτητα από το καλό. Η θεωρία του Kant θα λέγαμε ότι μπορεί να είναι το πιο γνωστό παράδειγμα δεοντολογικής προσέγγισης. Με τη θεωρία του απορρίπτει οποιοδήποτε συνεπειοκρατικό στοιχείο. Έτσι θεωρεί ότι μια πράξη είναι ή δεν είναι ηθικά επιτρεπτή θα εξαρτηθεί από το πόσο αυτή συμφωνεί ή διαφωνεί με αυτό που ο Kant ονομάζει κατηγορική προσταγή. Τα καθήκοντά μας επομένως, μπορούν να κατανοηθούν στη βάση του σεβασμού αυτής της προσταγής, ακόμη και στην περίπτωση που ο σεβασμός του ηθικού νόμου οδηγεί σε άσχημα αποτελέσματα αντί σε καλά. Άρα αυτό που κάνει μια πράξη λανθασμένη δεν είναι το κακό που αυτή παράγει, αλλά το είδος της ίδιας της πράξης.⁶

Ο Kant πίστευε ότι η ηθική ήταν a priori, αυτό σημαίνει ότι η ισχύς της ηθικής είναι ανεξάρτητη από την εμπειρία. Ολόκληρο το Καντιανό ηθικό σύστημα στηρίζεται πάνω σε μια απόρριψη του ισχυρισμού του Hume. Για τον Kant, η λογική είναι αυτή που μας κάνει κατά πρώτο λόγο, ικανούς για την ηθική. Η θεωρία του Kant για την ηθική είχαν τεράστια επιρροή όχι μόνο στη φιλοσοφία αλλά και στη διαμόρφωση τρόπων συμπεριφοράς στην εφαρμοσμένη ηθική. Δίνει μεγάλη έμφαση στην αυτονομία και με τον τρόπο αυτό επηρέασε την πρακτική που ακολουθείται στην ιατρική ηθική σχετικά με

⁶ Julia driver, ηθική φιλοσοφία οι βασικές αρχές, Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 116

τα δικαιώματα του ασθενή. Δεν επιτρέπεται για παράδειγμα σύμφωνα με τον Kant να λέμε ψέματα στους ασθενείς ακόμη κι αν αυτό φαίνεται να λειτουργεί προς όφελος τους.⁷

Ας δούμε τώρα, λεπτομερώς την εξέλιξη που έφερε τον Καντ στην οριστική διαμόρφωση της ηθικής του θεωρίας όπως μας εμφανίζεται ολοκληρωμένη στη θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών. Στο πρώτο στάδιο της εξέλιξης της θεωρίας του που χρονολογείται έως το 1760, ο Kant δεν δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη συστηματική έρευνα των ηθικών προβλημάτων. Τα συγγράμματα που τυπώθηκαν πριν το 1760 δεν μας αποκαλύπτουν καμία μεθοδική ενασχόληση με τα ηθικά προβλήματα, Θα λέγαμε μάλιστα ότι θίγουν τέτοια προβλήματα μόνο έμμεσα. Λογικά κατά την περίοδο αυτήν ο Kant, όπως και οι περισσότεροι καθηγητές της φιλοσοφίας των γερμανικών πανεπιστημίων εκείνης της εποχής, στη θεώρηση των ηθικών ζητημάτων κινείται γύρω από την τροχιά που είχε χαράξει η σχολή Leibniz-Wolff.

Στην συνέχεια έχουμε την εποχή όπου ο Kant γεμάτος αμφιβολίες υποβάλει σε έλεγχο τη μέθοδο της ορθολογικής μεταφυσικής. Μετά το 1768 αρχίζει να δείχνει έντονο ενδιαφέρον γύρω από τα ηθικά προβλήματα αλλά και μια χαρακτηριστική απόκλιση για την πρακτική φιλοσοφία. Κινείται διαλεκτικά από τη θέση προς την αντίθεση κι απομακρύνεται από τις θέσεις της βολφιανής ηθικής θεωρώντας ανεπαρκείς τις βασικές έννοιες της. Ο Kant δέχτηκε επιρροή από τους φιλοσόφους Hume, Hutcheson και Shaftesbury. Ο ίδιος γράφει για τα δοκίμια τους ότι με όλες τις ατέλειες που μπορεί να βρει κανείς στην φιλοσοφία τους θέτουν τις βάσεις για τις αρχές της ηθικής. Έδωσε πολύ μεγάλη αξία όπως είπαμε και προηγουμένως στην αρετή καθώς και στην έννοια του ηθικού συναισθήματος. Στο περιεχόμενο που δίνει στο γνήσιο και στο ηθικό συναίσθημα υπάρχουν φανερά κάποια στοιχεία που θα αποτελέσουν αργότερα την κατηγορική προσταγή του καθολικού ηθικού

⁷ Julia driver, ηθική φιλοσοφία οι βασικές αρχές, Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 117

νόμου. Από τις τρεις διατυπώσεις της κατηγορικής προσταγής οι δύο πρώτες φαίνονται πλέον καθαρά. Όπως είπε ο Καντ ηθικό είναι ένα φρόνημα όταν εξωτερικεύεται με πράξεις οι οποίες δεν έχουν πραγματοποιηθεί με βάση ασταθή κι επιπόλαια συναισθήματα, τέτοια συναισθήματα είναι για παράδειγμα η συμπάθεια, ο οίκτος, η φιλοφροσύνη και η φιλοτιμία αλλά έχουν πραγματοποιηθεί με άλλες αρχές οι οποίες μπορούν να παραμείνουν στον χρόνο αναλλοίωτες.⁸

Ο Καντ υποστηρίζει λοιπόν, πως για να αποκτήσουμε την αληθινή αρετή πρέπει όλα τα ταλέντα μας (οι κλίσεις μας) να υποταχθούν σε μία σε μια γενική αρχή που να αγκαλιάζει ολόκληρη την ύπαρξη μας και να καθορίζει τις προθέσεις και τη δράση μας χωρίς μεταπτώσεις, αλλά αυστηρά με τέλεια επίγνωση της εσωτερικής μας δύναμης αλλά και των εξωτερικών εμποδίων. Αυτήν την καθολικότητα των γενικών αρχών μόνο ένα συναίσθημα μπορεί να την πραγματοποιήσει το συναίσθημα της ομορφιάς και της αξιοπρέπειας της ανθρώπινης φύσης, το συναίσθημα του σεβασμού που οφείλουμε να αισθανόμαστε προς τον άνθρωπο σαν άνθρωπο κι όχι ως αγαπητό φίλο ή χρήσιμο σύντροφο αλλά σαν ον μοναδικό στο είδος του που παίρνει την αξία του από την ίδια του την φύση και όχι από τη σχέση που μπορεί να έχει προς την τρυφερότητα της καρδιάς ή προς την έπαρση μας. Πρέπει δηλαδή, να σέβομαι τον άνθρωπο σαν άνθρωπο και τον εαυτό μου σαν όμοιο του από ενδόμυχη πεποίθηση, οι σκέψεις αυτές αποτελούν τα κύρια θέματα της Καντιανής ηθικής. Ο Καντ πίστευε ωστόσο, ότι όταν δρούμε σωστά και παρακινούμαστε μόνο από την καλή φυσική μας κλίση, οι πράξεις μας στερούνται ηθικής αξίας. Με άλλα λόγια ο Καντ πίστευε ότι οι κλίσεις μας δεν είναι παρά μόνο επιθυμίες που έχουμε και οι οποίες μας ωθούν σε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Αυτές οι επιθυμίες είναι μια ασταθής βάση για ένα στέρεο ηθικό κίνητρο. Το περιεχόμενο των επιθυμιών μας αλλάζει συνεχώς, η ηθική όμως, όπως έχουμε δει είναι από τη φύση της κατηγορηματική και μη εξαρτώμενη από τις επιθυμίες μας.⁹

⁸ Ηθική, Ε.Π Παπανούτσου σελ.200

⁹ Julia driver, ηθική φιλοσοφία οι βασικές αρχές, Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 121

Ερχόμαστε τώρα στο τελικό στάδιο των ηθικών ιδεών του Καντ το στάδιο όπου θα πάρει πια την οριστική διαμόρφωση της η φιλοσοφία του. Αυτή η περίοδος χρονολογείται γύρω στο 1769 με 1785. Στο στάδιο αυτό ο Καντ εγκαταλείπει την ηθική του συναισθήματος προχωρεί πέρα και από αυτήν και από τον ορθολογισμό της βολφειανής ηθικής, και πραγματοποιώντας μια ανώτερη σύνθεση θεμελιώνει την ηθική του πρακτικού λόγου. Απέναντι βέβαια στην έννοια της αρετής σαν τελειότητας που κατά την σχολή του Wolff κατακτάτε με την αποσαφήνιση της γνώσης η έννοια του ηθικού συναισθήματος κατά τους βρετανούς φιλόσοφους και τον Rousseau ήταν μια σημαντική πρόοδος για την εξέλιξη της ηθικής θεωρίας του Καντ. Με τη θεωρία του συναισθήματος έμπαινε μέσα στην παγερή και αποστεγνωμένη ηθική του ορθολογισμού μία ηθική 'ζεστή' και 'ζωντανή'. Με τη νέα προοπτική η αρετή που είχε καταντήσει μονότονη και ακαλλιέργητη αποτελεί τώρα ξανά ένα έναυσμα για δημιουργία και έμπνευση.¹⁰

Συμπερασματικά ο Καντ διατείνεται ότι εάν επιμείνουμε σε μια κριτική θεώρηση των ίδιων μας των σημείων εκκίνησης, βρίσκουμε ότι η ελευθερία και η ηθικότητα, είναι επίσης προϋποθέσεις της θεωρητικής κατανόησης. Η κριτική του λόγου μας οδηγεί ενώπιον του υποθετικού χαρακτήρα κάθε λόγου, δηλαδή δεν μπορούμε να αποδείξουμε ούτε έναν υπερβατικά πραγματικό κόσμο αλλά ούτε και την πραγματικότητα της ανθρώπινης ελευθερίας. Η λογική μας όμως δεν μπορεί να συλλάβει την αναγκαιότητα όσων πρέπει να γίνονται ούτε όσων υπάρχουν, εάν δεν δημιουργήσουμε μια αναγκαία συνθήκη κάτω από την οποία αυτά πρέπει να γίνονται. Έτσι ο Καντ θεωρεί πως αν είμαστε σκεπτικιστές ως προς μια πρακτική σκοπιά θα πρέπει να είμαστε σκεπτικιστές και ως προς την γνώση. Η καντιανή δικαίωση της ηθικότητας και του λόγου δεν είναι θεμελιοκρατική. Οτιδήποτε μπορεί να θεωρηθεί ως θεμέλιο θα έπρεπε να είναι υπερβατικό και άρα ξένο.¹¹

¹⁰ Ηθική, Ε.Π Παπανούτσου σελ. 211

¹¹ Onora O'neil, οι κατασκευές του λόγου, ηθικότητα αυτονομία και λόγος, σελ. 108-109

Ο ορθολογισμός, τώρα, της σχολής Wolff έβλεπε μέσα στην ηθική ζωή μόνο την πειθαρχία, ο Rousseau από την άλλη έβλεπε μόνο την ελευθερία. Στην εποχή του Καντ η αντίθεση μεταξύ στην πειθαρχία και την ελευθερία αρχίζει να παίρνει τις διαστάσεις μιας γενικότερης πάλης ανάμεσα σε ρεύματα ιστορικά τα οποία έρχονται αντιμέτωπα το ένα με το άλλο. Έχουμε λοιπόν, από το ένα μέρος το πνεύμα του διαφωτισμού το οποίο γύρω στον 18^ο αιώνα πλαισιώνεται γύρω από έναν ηθικό ορθολογισμό και από το άλλο μέρος έχουμε ένα καλλιτεχνικό κίνημα το οποίο είναι αντίθετο με την στάση του διαφωτισμού, η γνωστή με το όνομα κίνηση του Sturm und Drang η οποία αντιμάχεται τον ορθολογισμό καθώς υποστηρίζει μόνο την ελευθερία. Ας δούμε που κυμαίνεται φυσικά και η στάση του Καντ ανά τις χρονικές περιόδους κατά την εξέλιξη της ηθικής του θεωρίας. Στο πρώτο στάδιο της προσωπικής του εξέλιξης ο Καντ κινείται μέσα στα πλαίσια του διαφωτισμού. Στο δεύτερο στάδιο τώρα της εξέλιξης του παρασύρετε από το κίνημα που αναφέραμε προηγουμένως το Sturm und Drang, αλλά τελικά ούτε κι μέσα στο πνεύμα αυτού του κινήματος θα παραμείνει για πάντα. Όλη αυτή η υπέρμετρη λατρεία της ελευθερίας δεν τον ενθουσίαζε, καθώς την αισθάνονταν 'ξένη' σε σχέση με τις πεποιθήσεις του. Γι' αυτό κι στο τελευταίο στάδιο της εξέλιξης του θα υπερπηδήσει τον ορθολογισμό και τον συναισθηματισμό μέσα σε μία νέα ισορροπημένη σύνθεση των εννοιών της πειθαρχίας και της ελευθερίας. Μια τέτοια σύνθεση είναι ο Καντιανός ηθικός νόμος, όπως διαμορφώνεται μέσα σε ένα νέο ηθικό ορθολογισμό.¹²

Ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι ηθικές έννοιες, είναι γνώσεις διανοητικές και πηγάζουν όχι από την εμπειρία αλλά από την καθαρή νόηση. Με αυτή την καινούρια τώρα προοπτική, επικρίνει τους Βρετανούς ηθικούς φιλόσοφους τους οποίους πρωτύτερα είχε θαυμάσει και είχε δεχτεί την επίδραση τους. Τους επικρίνει μάλιστα με τρόπο που ολοφάνερα τους αδικεί διότι προσεγγίζει τη θεωρία του ηθικού συναισθήματος με την ηθική του Επίκουρου που για μόνα ηθικά κριτήρια δεχόταν την ηδονή και τον πόνο. Βέβαια και τώρα που στην ηθική συμφιλιώνεται πάλι με τις ιδέες του

¹² Ηθική, Ε.Π Παπανούτσου σελ. 214

ορθολογισμού ο Καντ διατηρεί την αντίληψη ότι υπάρχει ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στις γνωστικές και στις ηθικές δυνάμεις της συνείδησης. Αργότερα μάλιστα θα τονίσει τη διπλή χρήση του λόγου, τη θεωρητική και την πρακτική και την απόσταση που χωρίζει τη μια από την άλλη. Ωστόσο βλέπουμε ξεκάθαρα μέσα στα δύο του βιβλία την Κριτική του καθαρού λόγου (1781) και τα Προλεγόμενα (1783) ότι η πρακτική φιλοσοφία του Καντ παρουσιάζει σημαντική πρόοδο. Έχει ήδη λοιπόν, πραγματοποιήσει τις δύο βασικές έννοιες, την έννοια της πρακτικής ελευθερίας μαζί με την ηθική ευθύνη αλλά και η έννοια του *a priori* ηθικού νόμου, μιας αρχής που δεν έχει θα λέγαμε, εμπειρική προέλευση αλλά πηγάζει από τον λόγο και την καθαρή γνώση του νοητού. Εκείνο που λείπει μόνο για να ολοκληρωθεί η ηθική θεωρία του Καντ είναι ο τρόπος που θα συσχετισθούν οι έννοιες της ελευθερίας και του νόμου και θα οργανωθούν μέσα σε ένα ενιαίο σύστημα.

Ο ίδιος είπε ότι ελεύθερη είναι η βούληση που θέτει τις επιδιώξεις της όχι μόνο ανεξάρτητα από τις αισθήσεις, αλλά και αντίθετα προς τις τάσεις που προκαλούνται από αυτά τα κίνητρα. Σε μία μόνο φωνή υπακούει η ηθική βούληση, στο δίχως όρους πρόσταγμα ενός *a priori* νόμου που το παράγγελμα του το αισθάνεται 'αναγκαίο'. Πως μπορεί όμως κανείς να θεωρεί τον εαυτό του ελεύθερο, όταν εσωτερικά δεσμεύεται από έναν τόσο αναγκαίο νόμο. Πως γίνεται λοιπόν να υπακούμε στο πρόσταγμα κάποιου νόμου και συνάμα να έχουμε ελεύθερη βούληση. Πως μπορούμε λοιπόν να ενώσουμε τις δύο αυτές βασικές έννοιες της ηθικής ώστε να συνυπάρχουν αρμονικά. Αυτό ήταν το πρόβλημα που έπρεπε να λυθεί για να ολοκληρωθεί οριστικά η ηθική θεωρία. Την λύση την βρήκε ο Kant χειραγωγούμενος από τον Rousseau πάνω στην προσπάθεια του να χαράξει τις γενικές αρχές μιας φιλοσοφίας της ιστορίας.¹³

¹³ Ηθική, Ε.Π Παπανούτσου σελ. 216

Η έννοια του καθήκοντος

1

19

1

Η αφετηρία του Καντ είναι ότι το μόνο αναπόφευκτα καλό είναι η καλή βούληση. Ο χαρακτήρας, το ταλέντο, ο αυτοέλεγχος και η τύχη δεν είναι απαραίτητα καλά. Η βούληση είναι καλή εξαιτίας των επιτευγμάτων της, 'το καλώς πράττειν' είναι καλό καθ' αυτό. Τα ανθρώπινα όντα δεν έχουν προικιστεί μέσα τους με βούληση, για να επιδιώκουν την ευτυχία, το ένστικτο θα ήταν πιο αποτελεσματικό γι' αυτόν τον σκοπό. Ο λόγος μας δόθηκε για να παράγει μια βούληση καλή, όχι ως μέσον προς κάποιον απώτερο σκοπό αλλά καλή καθ' αυτήν. Όπως λέει και ο ίδιος ο Kant « Είναι αδύνατο να διανοηθούμε τίποτα άλλο μέσα στον κόσμο γενικά, ακόμη κι έξω από αυτόν, που θα μπορούσε να θεωρηθεί αγαθό χωρίς περιορισμούς, παρά μονάχα μια αγαθή βούληση.» οποιαδήποτε κι αν είναι τα ταλέντα που μπορεί να διαθέτει ένας άνθρωπος, εξυπνάδα, δύναμη, θάρρος, αποφασιστικότητα, οποιαδήποτε κι αν είναι τα δώρα που μπορεί να τον έχει προικίσει η τύχη που κάνουν τάχα τον άνθρωπο ευτυχισμένο, όπως δύναμη, πλούτο, τιμή ακόμη και την υγεία, τίποτα από όλα αυτά όπως λέει ο Καντ δεν μπορεί να θεωρηθεί αγαθό αυτό καθαυτό και χωρίς περιορισμούς. Τα προσόντα λοιπόν και τα χαρίσματα του ανθρώπου είναι αγαθά και ορθά μόνο όταν υπάρχει πίσω τους μια βούληση αγαθή που θα τα χρησιμοποιήσει για να παράγει το καλό. Τα χαρίσματα αυτά αν δεν καθοδηγούνται από μια αγαθή βούληση φέρνουν την έπαρση και την αλαζονεία μετατρέποντας τον άνθρωπο ανάξιο στην ευτυχία.

14

Η καλή βούληση είναι επομένως το ύψιστο αγαθό, και προϋπόθεση για όλα τα υπόλοιπα αγαθά, συμπεριλαμβανομένης και της ευδαιμονίας. Τι είναι όμως αυτό που κάνει τη βούληση καλή αυτή καθαυτή, για να απαντηθεί αυτό το ερώτημα πρέπει να ψάξουμε την έννοια του ηθικού χρέους του καθήκοντος, όπως λέει κι ο Καντ. Το να πράττω λοιπόν από καθήκον σημαίνει να δείχνω καλή βούληση παρά τις δυσκολίες. Εδώ ο Καντ διέκρινε δύο περιπτώσεις, η πρώτη είναι να πράττει κανείς σύμφωνα με το καθήκον και η δεύτερη είναι να πράττει κανείς με κίνητρο το καθήκον. Πιο συγκεκριμένα

¹⁴ Ηθική, Ε.Π Παπανούτσου σελ.220

υπάρχουν πράξεις ευεργετικές για το άτομο και τους συνανθρώπους του, που είναι σύμφωνες με το καθήκον αλλά η κινητήρια δύναμη τους είναι ο εγωισμός και η ιδιοτέλεια. Υπάρχουν και άλλες πράξεις που είναι κι αυτές σύμφωνες με το καθήκον αλλά πραγματοποιούνται άμεσα λόγω κάποιας συμπάθειας, παρορμητισμού ή επιθυμίας. Ούτε οι πρώτες, ούτε οι δεύτερες μπορούν να χαρακτηρισθούν ηθικές και αγαθές. Αναμφισβήτητα ηθική αξία έχουν μόνο εκείνες οι πράξεις που γίνονται χωρίς καμία προδιάθεση να μας τις επιβάλει άμεσα ή έμμεσα και προπάντων όταν ενεργούμε αντίθετα προς κάθε προδιάθεση και αποκλειστικά και μόνο γιατί έτσι μας επιβάλει το καθήκον να ενεργήσουμε.

Για παράδειγμα ένας παντοπώλης εργάζεται τίμια για προσωπικό του όφελος και ένας φιλάνθρωπος χαίρεται με την ευχαρίστηση των συνανθρώπων του. Αυτές οι πράξεις είναι θεωρητικά ηθικές και ορθές, για τον Kant όμως δεν έχουν και ιδιαίτερη ηθική αξία. Αντιθέτως η αξία του χαρακτήρα φαίνεται μόνο όταν κάποιος πράττει όχι από την προδιάθεση αλλά από το αίσθημα του καθήκοντος. Για παράδειγμα ας φέρουμε έναν άνθρωπο ο οποίος θέλει να αυτοκτονήσει αλλά προσπαθεί να μην το κάνει γιατί αυτό δεν είναι ηθικό και το απαγορεύει ο νόμος.¹⁵ Ο Kant τονίζει επίσης ότι μια πράξη που γίνεται από καθήκον έχει την ηθική της αξία όχι μέσα στην πρόθεση μέσω της οποίας πραγματοποιήθηκε αλλά μέσα στον ηθικό κανόνα σύμφωνα με τον οποίο αποφασίζεται. Η ηθική αξία της λοιπόν εξαρτάται όχι από την πραγματικότητα του αντικειμένου της πράξης αλλά από την αρχή της βούλησης, σύμφωνα με την οποία έγινε πράξη. Ούτε τα αποτελέσματα βέβαια κρίνουν την ηθική αξία μιας πράξης γιατί αυτά δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από τη βούληση μας, αλλά από άλλους παράγοντες. Η ηθική αξία των πράξεων επομένως πρέπει να αναζητηθεί στην αρχή που υπακούει η βούληση όταν τις αποφασίζει είτε είναι επιθυμητό το αντικείμενο τους είτε όχι.¹⁶

¹⁵

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%BC%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%B5%CE%BB_%CE%9A%CE%B1%CE%BD%CF%84

¹⁶ Ηθική, Ε.Π Παπανούτσου σελ.225

Με βάση τα παραπάνω λοιπόν μπορούμε να συμπεράνουμε τον ορισμό του ηθικού χρέους, ο οποίος ορίζει ότι καθήκον είναι να θεωρείς μια πράξη αναγκαία από σεβασμό προς τον νόμο. Ο σεβασμός προς τον νόμο είναι το μόνο συναίσθημα που ανέχεται μέσα στα πλαίσια της ηθικής θεωρίας του Καντ. Είναι σαφώς, αξιωσημείωτη η επιμονή που καταβάλει ο Καντ προκειμένου να διασαφηνίσει το συναίσθημα αυτό, καθώς θεωρεί ότι η βούληση του κάθε ανθρώπου πριν εκτελέσει το ηθικό χρέος, βρίσκεται μόνο σε κάτι το οποίο χαρακτηρίζει ως «αισθησιακό». Το συναίσθημα αυτό διευκρινίζει πως δεν έχει καμία σχέση με τα υπόλοιπα ανθρώπινα συναισθήματα όπως ας πούμε για παράδειγμα το συναίσθημα του φόβου, αντιθέτως είναι ένα εντελώς ιδιότυπο συναίσθημα το οποίο σχηματίζεται από μια έννοια του λόγου και φανερώνει την υποταγή της βούλησης μας σε ένα νόμο χωρίς τη μεσολάβηση άλλων επιδράσεων στην αισθητηριακή μας αντίληψη. Αν ήμασταν όντα λογικά ελεύθερα από κάθε αισθαντικότητα και η βούληση μας μπορούσε χωρίς κανένα εμπόδιο να εκτελεί όσα προστάζουν οι νόμοι, θα τους εκτελούσαμε με την θέληση μας αμέσως χωρίς τη διαμεσολάβηση κανενός συναισθήματος. Έτσι λοιπόν μόνο με το σεβασμό γίνεται συνειδητή η αντικειμενική αναγκαιότητα του νόμου.¹⁷

Όσον αφορά τώρα τις προεμπειρικές βάσεις της ηθικής τόσο οι έννοιες του καθήκοντος και του ηθικού νόμου όσο και η έννοια της ηθικότητας δεν είναι δυνατόν να έχουν εμπειρική προέλευση, να έχουν δηλαδή σχηματιστεί από την παρατήρηση των πράξεων του ανθρώπου. Με αυτό ο Καντ θέλει να πει πως αν εξετάσουμε βαθύτερα τα κίνητρα των πράξεων μας, ακόμη και των πράξεων που είμαστε απολύτως βέβαιοι ότι έχουν παρακινηθεί από τα πιο αγνά και ηθικά συναισθήματα μας, θα ανακαλύψουμε ότι πίσω τους κρύβεται πάντα ο εγωισμός μας. Για παράδειγμα μπορούμε να απαιτήσουμε από κάποιον φίλο μας να είναι απολύτως ειλικρινής απέναντι μας, ακόμη κι αν μέχρι τώρα κανένας δεν ήταν ειλικρινής μαζί μας, διότι το καθήκον αυτό (του ειλικρινή φίλου) βρίσκεται πριν από κάθε εμπειρία μέσα στην ιδέα ενός λόγου που καθορίζει τη βούληση με λόγους a priori. Η ηθική λοιπόν θεωρία θα

¹⁷ Ηθική, Ε.Π Παπανούτσου σελ.226

αντλήσει τις έννοιες του ηθικού νόμου μέσα από τον πρακτικό λόγο σαν υπέρτατη εξουσία που στηρίζει με το κύρος της, την καθαρή ηθική συνείδηση. Στη γλώσσα του Καντ αυτό μεταφράζεται ως εξής " οι ηθικές έννοιες και αρχές δεν συνάγονται a posteriori, αλλά τίθενται a priori, γιατί αναφέρονται όχι στο τι έγινε, γίνεται ή μπορεί να γίνει αλλά σε ότι πρέπει να γίνει.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΓΗ

23

1

1

Ο Καντ υποστήριξε ότι υπάρχουν δύο είδη προσταγής. Η πρώτη είναι η υποθετική και η δεύτερη η κατηγορική. Η υποθετική λοιπόν λέει ότι εάν κάποιος θέλει να επιτύχει έναν συγκεκριμένο σκοπό, πρέπει να πράττει με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Η κατηγορική από την άλλη, λέει ότι ανεξάρτητα από τον σκοπό που θέλει κάποιος να επιτύχει, πρέπει να πράττει με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Υπάρχουν βέβαια, ποικίλες υποθετικές προσταγές, καθώς υπάρχουν αντίστοιχα και πολλοί σκοποί που θέλει κάποιος να επιτύχει. Υπάρχει όμως μόνο μία κατηγορική προσταγή κι αυτή είναι η προσταγή της ηθικής. Η κατηγορική προσταγή είναι η ανάγκη να συμμορφώνεται κανείς με την καθαρή καθολικότητα του νόμου.

Σύμφωνα με τον Καντ λοιπόν, η κατηγορική προσταγή είναι η υπέρτατη αρχή του λόγου. Ο ισχυρισμός του αυτός όμως είναι πιθανό να δεχτεί κάποιες αρνητικές αντιδράσεις, εφόσον γνωρίζουμε ότι οι υπέρτατες αρχές του λόγου πρέπει να είναι κάποιοι αφηρημένοι κανόνες συναγωγής. Οπότε η κατηγορική προσταγή μπορεί να θεωρηθεί η υπέρτατη αρχή της ηθικότητας και όχι του λόγου. Ο ίδιος μάλιστα απορρίπτει τον ορθολογισμό αφού τα γραπτά του επανέρχονται στην υπερβατική θεολογία και στη μεταφυσική που ο ίδιος έθεσε υπό αμφισβήτηση στα πρώτα του κιόλας έργα. Η αντίθεση του στον ορθολογισμό θα έπρεπε να ληφθεί σοβαρά υπόψη, η δομή της κριτικής του καθαρού λόγου και η άποψη περί φιλοσοφικής μεθόδου που παρουσιάζει είναι ενάντιες στον ορθολογισμό και στη θεμελιοκρατία.¹⁸

Ο Καντ, ωστόσο, προσπαθεί να θεμελιώσει την ηθική στην ανθρώπινη ορθολογικότητα και να φανερώσει την άμεση σχέση της με τη δυνατότητα της ελεύθερης συμπεριφοράς. Η ελευθερία αυτή από τις λανθασμένες και μη ορθές φυσικές ορμές του ανθρώπου μπορεί να διεξαχθεί μόνο μέσα από την αυτόνομη θέσπιση του λόγου μας. Ο ηθικός νόμος λειτουργεί ως η ύψιστη

¹⁸ Οι κατασκευές του λόγου, onora oneil, λόγος και πολιτική στο Καντιανό εγχείρημα, σελ.19-20

πρακτική δυνατότητα της έλλογης ελευθερίας μας. Κριτήριο της ηθικότητας , ενδεικτικό αυτού που ο Καντ ονομάζει «καλή θέληση» πρέπει να θεωρηθεί η συμμόρφωση με τα πρακτικά αξιώματα που υπαγορεύει ο ηθικός νόμος, και , σε βαθύτερο επίπεδο , η πρόθεση να πράξουμε σεβόμενοι τις επιταγές αυτών των αξιωμάτων. Η αρχή λοιπόν, των αξιωμάτων αυτών του ηθικού νόμου που μας δίνουν τη δυνατότητα καθοδήγησης της συνείδησης μας αλλά και αποτίμησης των πράξεων περιγράφεται όπως είπαμε με την έννοια της κατηγορικής προσταγής. Οι ηθικές επιταγές έχουν ‘κατηγορικό χαρακτήρα’ και αντιδιαστέλλονται προς τις υποθετικές προστακτικές της ‘επιδεξιότητας’ και της ‘σύνεσης’ που μας διδάσκουν υπό ποιες προϋποθέσεις μπορούμε να πετύχουμε κάποιο στόχο. Η ηθική μας καλεί να δεσμευτούμε χωρίς υποθετικές εξαρτήσεις από σκοπούς. Έτσι κατηγορική προσταγή μπορεί να ονομαστεί το βασικό αξίωμα που εξαναγκάζει τη θέληση χωρίς να υπόκειται κανένας άλλος σκοπός προς επίτευξη. Από αυτό μπορούν να συναχθούν όλες οι συγκεκριμένες ηθικές προσταγές.¹⁹

Ο Καντ στο έργο του τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών , παρέχει μια ποικιλία διατυπώσεων της κατηγορικής προστακτικής, οι ακριβείς εννοιολογικές σχέσεις των οποίων αποτελούν αντικείμενο μελέτης των διαφόρων σχολιαστών. Εδώ χωρίς να υπεισέλθουμε στα σχετικά ερμηνευτικά προβλήματα , οφείλουμε οπωσδήποτε να παραθέσουμε τις τρεις βασικότερες , αυτές που θα ήταν δυνατό να ονομάσουμε αντίστοιχα , διατύπωση του καθολικού νόμου, της ανθρωπότητας ως αυτοσκοπού και του κράτους των σκοπών.

‘πράττε μόνο σύμφωνα με έναν τέτοιο γνώμονα, μέσω του οποίου μπορείς συνάμα να θέλεις, αυτός ο γνώμονας να γίνει καθολικός νόμος’.

‘πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα , τόσο στο πρόσωπο σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου , πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο’.

¹⁹ Εισαγωγή στην ηθική φιλοσοφία, Στέλιος Βιρβιδάκης, σελ. 26

‘πράττε σαν να ήσουν πάντα χάρη στους γνώμονες σου , ένα νομοθετικό μέλος του κράτους των σκοπών’.

Ως γνώμονα της πράξης ο Καντ εννοεί το υποκειμενικό αξίωμα της θέλησης, δηλαδή, το συγκεκριμένο κανόνα που εφαρμόζεται συνειδητά ή μη από το υποκείμενο κάθε πράξης κατά την επιτέλεση της. Σύμφωνα με αυτή τη διατύπωση η συμμόρφωση με το κριτήριο της κατηγορικής προσταγής έγκειται στη δυνατότητα το δρων υποκείμενο, να θέλει, σκεπτόμενο ορθολογικά το ‘‘ υποκειμενικό αξίωμα’’ της πράξης του να μετατραπεί σε αντικειμενικά ισχύοντα καθολικό νόμο.²⁰

Αυτή η εφαρμογή της αρχής της καθολικευσιμότητας μας θυμίζει τον χρυσό κανόνα της χριστιανικής παράδοσης. (κάνε στους άλλους αυτό που θέλεις να κάνουν και εκείνοι σε σένα, και μην κάνεις αυτό που δεν θέλεις να σου κάνουν οι άλλοι.) Πρέπει να επισημάνουμε πως η καντιανή προσταγή διεκδικεί θα λέγαμε μια πιο γενική ισχύ και δεν περιορίζεται στις άμεσες επιθυμίες μας ως μέλους μιας λιγότερο ή περισσότερο στενής κοινωνικής ομάδας. Ένας κακοποιός για παράδειγμα, που δεν θα σκεπτόταν καθαρά ορθολογικά θα μπορούσε κατά τον Καντ να απαιτήσει την απελευθέρωση του με το σκεπτικό ότι κι εκείνος στην θέση του έτσι λογικά θα ενεργούσε.

Ο Καντ δεν παραβλέπει το ότι είναι φυσικό στην καθημερινή μας ζωή να αντιμετωπίζουμε ο ένας τον άλλον και ως μέσο για την επίτευξη των σκοπών μας. Τονίζει όμως ότι πρωταρχικό μας καθήκον είναι να συμπεριφερόμαστε στον εαυτό μας και στους άλλους θεωρώντας τους ως ‘‘ σκοπό’’ των ενεργειών μας, να αναγνωρίζουμε δηλαδή την απόλυτη και ισότιμη ηθική αξία τους.

²⁰ Εισαγωγή στην ηθική φιλοσοφία, Στέλιος Βιρβιδάκης, σελ.27

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Ας δούμε τώρα κάποια από τα επιχειρήματα που τάσσονται κατά της παραπάνω θεωρίας. Αρχικά θα λέγαμε ότι ακόμη κι αν η κατηγορική προσταγή μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε τις βασικές συνθήκες της ηθικότητας, δεν μας δίνει τη δυνατότητα να συλλάβουμε τις επαρκείς συνθήκες που έχουν να κάνουν με την ανίχνευση ενός πλουσιότερου περιεχομένου. Έτσι πολλές πράξεις παίρνουν τον έλεγχο της κατηγορικής προσταγής και γίνονται δεκτές ως ηθικά επιτρεπόμενες, αλλά δεν έχουν κανένα ηθικό ενδιαφέρον. Ένα ερώτημα που παραμένει ανοικτό είναι αν θα έπρεπε να χαρακτηρίσουμε ως απλά αξιέπαινες τις πράξεις που η καθολική ισχύς του αντίθετου γνώμονα τους δε συνεπάγεται μεν αυτοαντίφαση μιας έλλογης θέλησης, αλλά που, παρ' όλα αυτά μια τέτοια θέληση εξακολουθεί να μην αποδέχεται. Με άλλα λόγια, για μια πληρέστερη κανονιστική ηθική θα επιθυμούσε ίσως κανείς τη στήριξη των “ατελών καθηκόντων” σε κάποιες πειστικότερες επιταγές του ηθικού νόμου.²¹

Επίσης θα λέγαμε ότι η καντιανή ηθική είναι υπερβολικά φορμαλιστική, κενή περιεχομένου. Η προσπάθεια να αποτυπωθούν a priori αρχές με καθολική ισχύ και να αποφευχθούν επί μέρους προσδιορισμοί συγκεκριμένων σκοπών και ανθρώπινων πράξεων, οδηγεί σε μια ακραία μορφοκρατική προσέγγιση, που δεν επιτρέπει την πλήρη και ικανοποιητική σύλληψη του φαινομένου της ηθικότητας. Δεν είναι τυχαίο το ότι δεν μπορούν εύκολα να θεμελιωθούν κάποιοι ουσιώδεις θετικοί ηθικοί στόχοι ως καθήκοντα που επιβάλλονται στη συνείδηση μας από την κατηγορική προσταγή κατά τρόπο

²¹ Εισαγωγή στην ηθική φιλοσοφία, Στέλιος Βιρβιδάκης, σελ.30

αυστηρά αναγκαίο και απόλυτα πειστικό. Ο Καντ πράγματι αναφέρει στα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών ως παραδείγματα ηθικών καθηκόντων προς τους άλλους την τήρηση των υποσχέσεων, αλλά και απέναντι στον εαυτό μας την αποφυγή της αυτοκτονίας. Από την άλλη, ως ατελή καθήκοντα θεωρούνται για τον Καντ η ανάπτυξη και εξάσκηση των ταλέντων μας αλλά και η παροχή βοήθειας προς τους άλλους. Μια τέτοια λοιπόν ηθική αποδεικνύεται εξαιρετικά «ισχνή» και δεν μπορεί να χρησιμεύσει για την παραγωγή ουσιωδών θετικών κανόνων.

Ένα άλλο μειονέκτημα της θεωρίας του Καντ θα λέγαμε ότι αποτελεί ότι δεν είναι σαφές αν η κατηγορικότητα της ηθικής προσταγής αποκλείει τον προσδιορισμό ειδικών συνθηκών και απόψεων περίπλοκων καταστάσεων για να μην θεωρηθεί ότι ανάγουμε τις ηθικές αποφάσεις σε υποθετικές προσταγές. Τέλος δεν παρέχεται κριτήριο ιεράρχησης συγκεκριμένων ηθικών καθηκόντων και εφαρμογών της κατηγορικής προσταγής που θα επέτρεπε την αντιμετώπιση διλημάτων. Στα βασικά του έργα όπου αναπτύσσονται οι αρχές αυτής της θεωρίας, ο Καντ μιλάει σα να αγνοεί περιπτώσεις διλημάτων ή σα να μπορούσε ο ηθικός νόμος να δώσει αυτόματη λύση των σχετικών συγκρούσεων.

Ακόμη να επισημάνουμε ότι τα γενικότερα προβλήματα ερμηνείας και εφαρμογής συνοδεύονται κι από την γνωστή κατηγορία της αυστηρότητας και του απόλυτου ηθικού χαρακτήρα της Καντιανής ηθικής φιλοσοφίας, που την καθιστούν πρακτικά ανεφάρμοστη. Φαίνεται ότι ο Καντ απευθύνεται σε ιδανικά όντα και να μιλά για εξωπραγματικές καταστάσεις και όχι για τις ανθρώπινες κοινωνίες που εμείς γνωρίζουμε. Ως παράδειγμα της υπερβολικής του προσήλωσης στο γράμμα της θεωρίας του ή όπως θα λέγαν μερικοί, της στενόμυαλης ερμηνείας της από τον ίδιο, αποτελούν οι απόψεις του για την απόλυτη καταδίκη του ψεύδους ακόμη κι αν πρόκειται να σωθεί ένα αθώο θύμα από τους κακοποιούς που το καταδιώκουν. Η ευαισθητοποίηση του

απέναντι σε καταστάσεις διλημάτων θα του είχε ίσως επιτρέψει να συνειδητοποιήσει το μέγεθος του προβλήματος.²²

Σήμερα λοιπόν στεκόμαστε με βαθύ σκεπτικισμό απέναντι στην αξίωση του λόγου να ρυθμίζει τις αξίες της ηθικής ζωής. Μήπως επειδή άλλαξαν οι καιροί και η ηθική μας συνείδηση διαφοροποιήθηκε? Η μήπως η εποχή μας έχει υποστεί μία μεταποίηση όλων των αξιών που γνωρίζαμε μέχρι τώρα? Μέσα σε όλον αυτό τον σάλο λοιπόν η φιλοσοφική σκέψη σκληρότερη και πιο «διαφωτισμένη» από ότι παλαιότερα “αγωνίζεται” να διαμορφώσει νέες κατηγορίες για να συλλάβει τα φαινόμενα της ηθικής ζωής. Αυτός όμως δεν είναι ο μόνος λόγος που μας κάνει επιφυλακτικούς απέναντι στις βεβαιώσεις του ηθικού ορθολογισμού. Μέσα στην ηθική του πρακτικού λόγου με όλη την επιβλητικότητα που έχει μέσα στα εννοιολογικά πλαίσιά της σαν καθαρά πνευματική αρετή ο ορθολογισμός έδειξε την αδυναμία του να εξηγήσει θεωρητικά, την ηθική ζωή και να λύσει τα προβλήματα της.²³

Οι ανώτερες Καντιανές ιδέες διαμόρφωσαν κατά πολύ όλη την επιχειρηματολογία και ανάλυση της μεταγενέστερης φιλοσοφίας. Οι ιδιαιτερότητες του Κάντ και της φιλοσοφίας του πυροδότησαν άμεση και διαρκή διαμάχη, έθεταν δε υπό κριτική αμφισβήτηση θεσμούς και παραδόσεις. Παρ’ όλα αυτά η άποψη του ότι ο νους από μόνος του συμβάλλει αποκλειστικά στη γνώση του (και ως εκ τούτου αυτή η γνώση υπόκειται σε περιορισμούς που δεν μπορεί να ξεπεράσει) , ότι η ηθική έχει τις ρίζες της στην ανθρώπινη ελευθερία , ενεργώντας αυτόνομα και σύμφωνα με έλλογες , ηθικές αρχές και ότι η φιλοσοφία εμπεριέχει αυτοκριτικές διαδικασίες , αναδιαμόρφωσαν οριστικώς τη φιλοσοφία. Επίσης να τονίσουμε ότι ακόμη κι αν το εγχείρημα του Κάντ να θεμελιώσει ένα ηθικό σύστημα καθολικό για όλα τα έλλογα δεν είχε το επιθυμητό αποτέλεσμα, κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί

²² Εισαγωγή στην ηθική φιλοσοφία, Στέλιος Βιρβιδάκης, σελ.31

²³ Ηθική, Ε.Π Παπανούτσου σελ.268

τη μεγάλη συμβολή του στην καθιέρωση της έννοιας του νόμου. Η έννοια αυτή πριν από τον Κάντ, σε καμία ηθική θεωρία δεν σημειώνει την παρουσία της με τόση αυστηρότητα, ούτε προβάλλει την αυθεντία της με τόσο σθένος. Ύστερα από τον Κάντ δεν μπορεί πια να λείπει από κανένα ηθικό σύστημα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Εισαγωγή στην ηθική φιλοσοφία - Στέλιος Βιρβιδάκης
Ηθική τόμος 1 - Παπανούτσου
Ηθική φιλοσοφία - julia driver
Οι κατασκευές του λόγου - Onora O'Neil

